

UDK: 303.02

Munirabonu RAXMONOVA,
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: rachmonova98@gmail.com

GulDPI Xorijiy tillar kafedrasi mudiri, PhD, dots. N.Abdukadirova taqrizi asosida

FILOLOGIYA YO'NALISHIDAGI TALABALARNING TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI BAHOLASHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishi talabalarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llanilgan so'rovnomma savollari tahlil qilingan. Bundan tashqari, adabiyotlar sharhi yordamida tanqidiy fikrlash tushunchasi, uning nazariy asoslari, hamda tanqidiy fikrlashni baholovchi savollar tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, filolog talabalar, baholash, sintez, tahlil qilish, nazariy va amaliy asoslar,

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING PHILOLOGY STUDENTS' CRITICAL THINKING SKILLS

Annotation

This article analyzes the survey questions used to assess the critical thinking skills of students majoring in Philology and Language Teaching (English). In addition, the concept of critical thinking, its theoretical foundations, and an analysis of questions aimed at assessing critical thinking are presented based on a review of relevant literature.

Key words: Critical thinking, philology students, assessing, synthesis, analysis, theoretical and practical foundations.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Аннотация

В статье анализируются вопросы анкеты, используемые для оценки навыков критического мышления у студентов специальности «Филология и преподавание иностранных языков (английский язык)». Кроме того, на основе обзора соответствующей литературы дается понятие критического мышления, его теоретические основы, а также анализ вопросов, направленных на оценку критического мышления.

Ключевые слова: Критическое мышление, студенты-филологи оценивание, синтез, анализ, теоретические и практические основы.

Kirish. Tanqidiy fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lish bugungi kunda ta'limning barcha bosqichlarida muhim hisoblanadi. Filologiya – nafaqat til va adabiyotni o'rgatadigan, balki fikrlashni rivojlantiradigan sohadir. Tanqidiy fikrlash talabalarining til ko'nikmalarini rivojlantirishida muhim omil hisoblanadi. Chunki til o'rganish faqatgina yod olish va takrorlash orqali emas, balki ma'no chiqarish va uni aniq ifodalashga yo'naltirilgan jarayondir [1]. C.Namrik tanqidiy fikrlashni shakllantirish falsafa va psixologiya fanlari bilan bevosita bog'liqligi sababli, dalillar va mantiqiy xulosalarga asoslangan topshiriqlar berish orqali o'qituvchilar tanqidiy fikrlashni baholashlari lozim degan fikrni ilgari surgan. Bu orqali ular talabalar uchun tanqidiy fikrlovchi shaxsning ilk namunasi bo'la oladilar deb hisoblagan [2]. Shuningdek, tanqidiy fikrlash filologiya yo'nalishi talabalariga zamonaviy, lingvistik va madaniy ma'lumotlarni analiz, sintez qilishga ham yordam beradi. Talabalarni turli xil adabiy janrlar, lingvistik nazariyalar va madaniy ifodalar bilan tanishtirish orqali o'qituvchilar talabalarining intellektual va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun zamin yaratadilar.

Adabiyotlar tahlili. “Tanqidiy fikrlash” atamasiga ta'rif berilganda, uning falsafa va psixologiya fanlari bilan bog'liq ma'nolarini ham uchratish mumkin. Tanqidiy fikrlash — yunoncha “kritikos” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “baholay olish qobiliyati” degan ma'noni anglatadi. Bu tushunchaning asosi qadimgi yunon falsafasida, xususan, Suqrot, Platon va Aristotel kabi mutafakkirlarning asarlari

asosida paydo bo'lgan. “Tanqidiy fikrlash” atama sifatida esa XX asr boshlarida Jon Dyui tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan va shakllantirilgan [3]. Richard Pol va Linda Elder tanqidiy fikrlash bo'yicha eng ko'p samarali izlanish olib borgan hamda, tanqidiy fikrlash tashkiloti “Critical Thinking Foundation” asoschilari hisoblanadi [4]. Ular tanqidiy fikrlashni tafakkurni tahlil qilish va baholash san'ati bo'lib, fikrlashni takomillashtirish maqsadida amalga oshiriladi, natijada, tanqidiy fikrlash o'zini boshqaruvchi, o'zini tartibga soluvchi, o'zini nazorat qiluvchi va o'zini tuzatuvchi tafakkur jarayonidir, deb ta'riflashgan. Shu bois, yuqori darajadagi tafakkur turi bo'lgan tanqidiy fikrlash tizimli ravishda shakllantirilishi lozim deb hisoblashgan [5].

P.Fachioni 1990-yilda Delfi loyihasi asosida ishlab chiqilgan hisobotda tanqidiy fikrlashni quyidagicha ta'riflaydi: tanqidiy fikrlash – bu ma'lumot, dalil va kuzatuvlar asosida qaror qabul qilish va xulosa chiqarishga yo'naltirilgan, ongli, maqsadli va reflektiv fikrlashdir [6].

Tanqidiy fikrlashning eng asosiy shakllaridan biri talabalar ma'lumotni tahlil qilish, baholash, talqin qilish yoki sintez qilish vaqtida argument yaratadi, muammoni hal qilish yoki xulosaga kelish uchun ijodiy fikrlay olishadi. P.Fachioni tanqidiy fikrlashning quyidagi yettita turini aniqlagan: muammoni aniqlash, ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va tekshirish, kerakli ma'lumotni tanlash, o'zini o'zi baholash, xulosa qilish, xulosani tushuntirish [7].

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining oliy ta'lim muassasalarida tahsil olish jarayonida muhimligi xalqaro

tashkilotlar tomonidan amalga oshirilgan loyihalarda ham ta'kidlab o'tilgan. Masalan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti "The Organisation for Economic Co-operation and Development" (OECD) homiyligida olib borilgan Oliy ta'limda o'quv natijalarini baholash "The Assessment of Higher Education Learning Outcomes" (AaYELO) loyihasi doirasida tanqidiy fikrlash yuqori darajadagi asosiy kognitiv ko'nikma sifatida e'tirof etilgan [8].

Ishonchli va haqqoniy baholash vositalarisiz tanqidiy fikrlashni baholashda aniq va obyektiv yondashuvga erishish mushkul. Bu holat esa tadqiqotchilar va pedagoglarning talabalar tanqidiy fikrlash qobiliyatini ishonchli baholash imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Tanqidiy fikrlashi murakkab, ko'p qirrali kognitiv jarayon bo'lganligi sababli, uni baholashda yuqori darajadagi aniqlik va kontekstga moslik talab etiladi.

California Critical Thinking Skills Test (CCTST) — bu Piter Fachioni tomonidan 1990-yilda ishlab chiqilgan eng mashhur, standartlashtirilgan tanqidiy fikrlashni baholash vositalaridan biridir. U talabalar va mutaxassislarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini aniqlash va o'lchashda keng qo'llaniladi.

CCTST quyidagi asosiy komponentlarni baholaydi: Analysis (Tahlil qilish), Evaluation (Baholash), Inference (Xulosa chiqarish), Interpretation (Talqin qilish), Explanation (Izoh berish), Inductive and deductive reasoning (Induktiv va deduktiv fikrlash). Ushbu test talabalarni aniq savollar yordamida real hayotdagi vaziyatlarga nisbatan qanday fikrlashi va xulosa chiqarishini tahlil qiladi. Baholash natijalari o'qituvchilarga talabalar fikrlash qobiliyatining zaif va kuchli tomonlarini aniqlash imkonini beradi [9].

Tanqidiy fikrlashni baholovchi ishonchli manbalardan yana biri Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal bo'lib, eng keng tarqalgan, psixometrik asoslangan tanqidiy fikrlashni baholash vositalaridan biridir. Ushbu test birinchi marta 1925-yilda Gudvin Uatson va Edvard M.Gleyzr tomonidan ishlab chiqilgan va keyinchalik zamonaviy ehtiyojlar asosida takomillashtirilgan. WGCTHA quyidagi besh asosiy tanqidiy fikrlash ko'nikmasini o'lchaydi: Inference – dalillardan asosli xulosa chiqarish, Recognition of Assumptions – yashirin taxminlarni aniqlash, Deduction – umumiy qoidalardan xulosa chiqarish, Interpretation – ma'lumotni tahlil va talqin qilish, Evaluation of Arguments – argumentlarni baholash (mantiqiy kuchini aniqlash) [10].

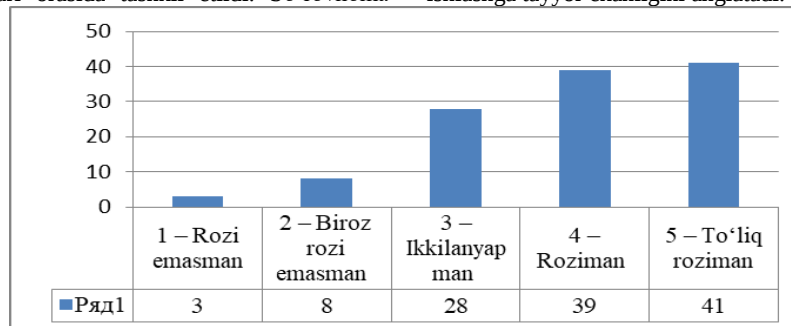
Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholashga qaratilgan savollar ilgari o'rganilgan ilmiy manbalar, xususan P.Fachioni, R.Paul va L.Elder, hamda Watson-Glaser tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlarga tayanib tuzildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida so'rovnoma asosidagi miqdoriy tahlil tanlandi. So'rovnoma Guliston davlat universiteti Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishida tahsil olayotgan 1-va 2-bosqich talabalari orasida tashkil etildi. So'rovnoma

savollari Likert shkalasi asosida tuzilib, talabalar talabalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholash maqsadida 1 dan 5 gacha bo'lgan Likert shkalasi asosida fikrlarga nisbatan rozilik darajasini bildirishi so'raldi. Bu yondashuv orqali ularning tahlil qilish, baholash, asoslash, dalillash, ma'lumotni sintez qilish, mantiqiy fikrlash, qaror qabul qilish va yashirin ma'nolarni ilg'ash kabi tanqidiy fikrlashga oid muhim komponentlari aniqlab olindi. (1 – rozi emasman, 2-biroz rozi emasman, 3-ikkilanyabman, 4-roziman, 5 – to'liq roziman). To'plangan ma'lumotlar statistik jihatdan umumlashtirilib, tanqidiy fikrlash darajasini baholash va tahlil qilish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning maqsadi talabalar orasida tanqidiy fikrlash ko'nikmalari qay darajada shakllanganligini aniqlashdan iborat bo'ldi. So'rovnoma boshida talabalarining gender tarkibi, til darajasi va yo'nalishni tanlash sabablari o'rganildi. Natijalarga ko'ra, so'rovnomada jami 119 nafar talaba ishtirok etdi. Universitetda 2022-2023-o'quv yili uchun Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishiga qabul bo'lmaganligi va 4-bosqich talablari pedagogik amaliyot o'tayotganligi sababli, 85 nafar (71,4%) 1-kurs, 34 nafar (28,6%) 2-kurs talabalari tajriba-sinov ishlariga jalb qilindi. Respondentlarning katta qismini ayol talabalar tashkil etib, ular 110 nafar (92,4%)ni, erkaklar esa 9 nafar (7,6%)ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich ushbu yo'nalish talabalar orasida gender tengsizlik mavjudligini ko'rsatadi va natijalarni talaba ayollar qarashlari ustuvor bo'lgan kontekstda talqin etishni taqozo etadi.

Shuningdek, so'rovnoma boshida talabalardan nima uchun ushbu yo'nalishni tanlagani so'raldi. Jumladan, 67 nafar talaba (56,3%) yo'nalishni tanlashiga shaxsiy qiziqishi sabab bo'lganini ta'kidlagan bo'lsa, 49 nafari (41,2%) kelajakdagi kasbiy imkoniyatlarni asosiy omil sifatida ko'rsatgan. Shu bilan birga, faqat 1 nafari talaba (0,8%) boshqalarning tavsiyasi, boshqa sabablar yoki muntazam ish o'rining mavjudligini tanlov sababi sifatida qayd etgan. Bu natijalar talabalarining yo'nalish tanlashidagi qarorlariga asosan shaxsiy qiziqish va kelajakdagi kasbiy maqsadlar ta'sir qilayotganini ko'rsatadi.

Talabalar tomonidan ingliz tilini bilish darajasi quyidagicha ko'rsatilgan: 119 nafar ishtirokchining 100 nafari (84%) o'zini O'rta-yuqori (B2) darajada deb baholagan. O'rta (B1) darajasida ekanini bildirganlar soni 11 nafari (9,2%) tashkil etgan. C1 va undan yuqori darajadagi bilimga ega ekanini bildirganlar esa 6 nafar (5%) bo'lib, bu yuqori til kompetensiyasiga ega talabalar ulushi nisbatan kamligini ko'rsatadi. Faqat 2 nafar ishtirokchi (1,7%) o'zining til darajasini bilmasligini bildirgan. Ushbu taqsimotdan ko'rinadiki, talabalarining katta qismi ingliz tilini erkin muloqot va matn tushunish darajasida biladi (B2), bu esa talabalar tanqidiy fikrlashni talab qiladigan materiallar ustida ishlashga tayyor ekanligini anglatadi.

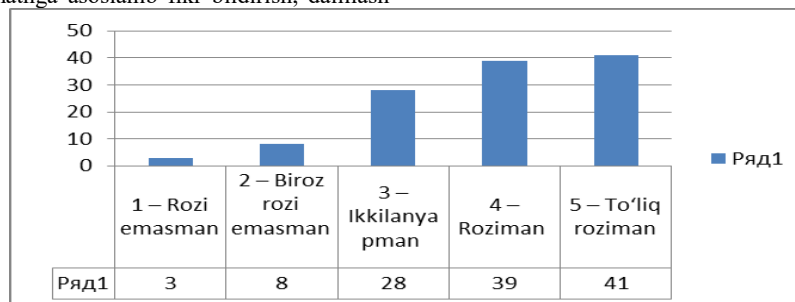

1-rasm. Talabalarining tahlil qilish ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Diagrammada aks etgan natijalar, ushbu kognitiv ko'nikma talabalar orasida qanday shakllanganini aniqlashga yordam beradi. Talabalar o'zlarining o'qilgan matndagi asosiy g'oyani aniqlay olish qobiliyatlarini baholashda ko'pchilik yuqori darajada

rozilik bildirgan. Bu esa ularning matn mazmunini tushunish, asosiy fikrni ajrata olish va axborotni saralash kabi muhim kognitiv ko'nikmalarga ega ekanligidan dalolat beradi. Talabalarning asoslash va dalillash qobiliyatlarini baholash maqsadida ularga "O'qiganim haqida fikrimni asoslab yozib bera olaman" degan bayonot taqdim etilib, talabalar tomonidan o'qilgan matnga asosan fikr bildirish, dalillash

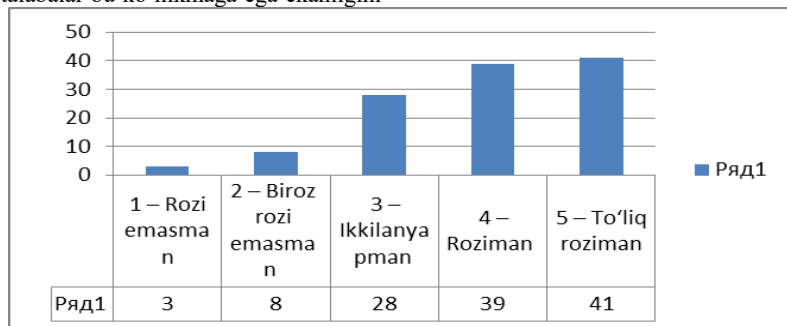
va mantiqiy asos keltirishga bo'lgan tayyorgarlik darajasi aniqlab olindi. Natijalar, ko'plab talabalar ushbu ko'nikmaga ega ekanligini ko'rsatgan bo'lib, bu ularning o'qilgan axborotni shunchaki qayta aytish emas, balki mustaqil fikr yuritish orqali tahliliy yozma ifoda qilishga intilayotganini anglatadi.

3-rasm. Talabalarning ma'lumotni sintez qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarning ma'lumotni sintez qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini baholash maqsadida ularga "Qaror qabul qilishdan oldin bir nechta manbalarni o'rganaman va taqqoslayman" degan bayonot taqdim etildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik talabalar bu ko'nikmaga ega ekanligini

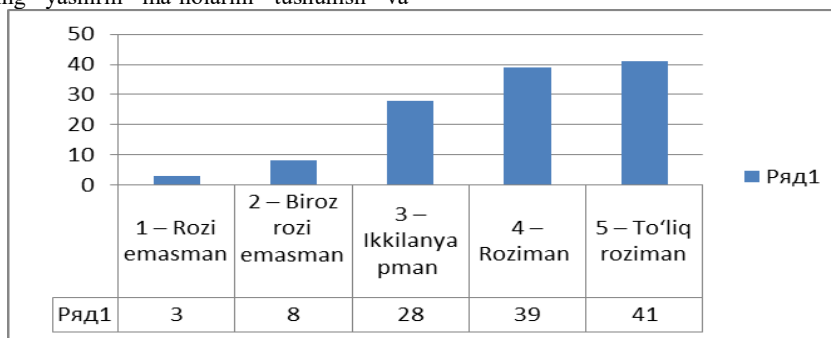
bildirgan bo'lib, bu ularning shoshilmasdan, dalillarga asoslangan va tafakkurga tayanuvchi qarorlar chiqarishga moyilligini anglatadi. Bunday yondashuv esa tanqidiy fikrlashning rivojlangan shakllaridan biri hisoblanadi.

4-rasm. Talablarning yashirin ma'nolarni anglash va taxminlarni anqlash ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarning yashirin ma'nolarni ilg'ash va taxmini mazmunni aniqlash ko'nikmalarini baholash maqsadida ularga "Muloqot yoki matndagi yashirin taxminlarni aniqlay olaman" degan fikr taqdim etildi. Bu orqali talabalar kontekstdagi noaniq, bilvosita yoki bilvosita tarzda berilgan ma'lumotlarni anglash, muloqotning yashirin ma'nolarini tushunish va

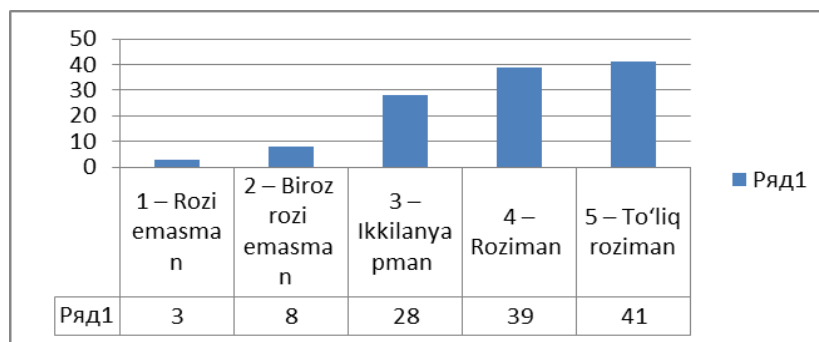
taxmin qilish salohiyatini qanday baholashlarini aniqlash imkoniyati yaratildi. So'rovnom natijalari shuni talabalar o'qilgan yoki tinglangan materiallarda yashirin g'oyalarni anglashga intilishlarini, semantik va pragmatik tahlil qilishga moyilligini anglatadi.

5-rasm. Talabalarning tanqidiy baholash ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarning tanqidiy baholash ko'nikmalarini aniqlash maqsadida ularga "Hech bir ma'lumotni isbotsiz qabul qilmayman" degan fikr taqdim etildi. Ushbu fikr talabalar axborotni tanqidiy tahlil qilishga, uni shubha ostiga olishga va dalillilikka asoslangan yondashuvni qo'llashga qanchalik tayyor ekanligini aniqlashga xizmat qiladi. Olingan

natijalar talabalarning aksariyati berilgan fikrga ijobiy munosabat bildirganini ko'rsatdi. Bu esa ularning har qanday ma'lumotni avtomatik ravishda qabul qilmay, balki uni isbot, dalil va kontekst asosida baholashga intilishlarini anglatadi. Mazkur ko'nikma tanqidiy fikrlashning markaziy elementi bo'lib, talabaning faol, mustaqil va reflektiv o'quvchi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

6-rasm. Talabalarning mantiqiy fikrlash va xulosalash ko'nikmalari ko'rsatkichlari

Talabalarning aniq dalillarga asoslanib mantiqiy fikrlash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini baholash maqsadida ularga “Mavjud dalillarga asoslanib mantiqiy xulosalar chiqara olaman” degan fikr taqdim etildi. Bu orqali talabalarning faktlar, dalillar va kuzatuvlar asosida asosli fikr yuritish qobiliyati baholandi. So'rovnom natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik talabalar ushbu bayonotga yuqori darajada rozilik bildirgan. Bu esa ularning fikrlash jarayonida intuitiv yondashuvdan ko'ra mantiq, tahlil va asoslangan dalillarga tayanishga moyilligini anglatadi. Ushbu ko'nikma tanqidiy fikrlashning funksional va natijaviy jihatlarini tashkil qiladi hamda o'qilgan materialga nisbatan ongli va asosli fikr bildirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Ushbu maqolada filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili)o'qitish yo'nalishidagi talabalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini baholashning nazariy va amaliy asoslari yoritildi. Adabiyotlar sharhi orqali tanqidiy fikrlashning mohiyati, tarixiy ildizlari hamda asosiy shakllari tahlil qilindi. Shuningdek, P. Fachioni, R. Paul va L. Elder,

Watson-Glaser kabi yetakchi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy modellarga asoslangan baholash mezonlari o'rganildi. Empirik tadqiqot natijalari talabalar orasida tanqidiy fikrlashning ba'zi komponentlari — xususan, matnni tahlil qilish, asosiy g'oyani aniqlash, fikrni asoslash, mantiqiy xulosa chiqarish yetarli darajada shakllanganini ko'rsatdi. Biroq ayrim yuqori kognitiv ko'nikmalar, masalan, yashirin taxminlarni aniqlash yoki murakkab argumentlarni baholashda talabalar nisbatan qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Taklif sifatida shuni aytish joizki, oliy ta'lim muassasalarining filologiya yo'nalishlari o'quv dasturlariga tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus modul yoki fanlar kiritilishi lozim. Tanqidiy fikrlash faqat til va adabiyot darslarida emas, balki tarix, falsafa, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan integratsiyalashgan holda o'rgatilsa, yanada samarali bo'lardi. Ushbu tadqiqot faqatgina 1-2-kurs talabalariga qaratilgan bo'lsa-da, kelgusida barcha bosqichlar, turli universitetlar hamda boshqa mutaxassisliklardagi talabalar qamrab olingan holda solishtirma tadqiqotlar o'tkazilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Tosuncuoglu, I. (2018). Place of Critical Thinking in EFL. *International Journal of Higher Education*, 7(4), 26-32.
2. Numrich, C. (2011b). Critical Thinking part 2: The importance of Critical Thinking. In Pearson ELT. Pearson Longman.
3. Dewey, J. (1933). *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: D.C. Heath.
4. <https://www.criticalthinking.org/>
5. Paul, R., & Elder, L. (2007). *The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts & Tools*. Foundation Critical Thinking.
6. Facione, P.A. (1990). “The Delphi Report” Critical thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. California Academic Press.
7. Facione, P. A. (2011). *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts* (7th ed.). Insight Assessment.
8. OECD. (2012). *Assessment of Higher Education Learning Outcomes: Feasibility Study Report. Volume 1 – Design and Implementation*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264190597-en>
9. Facione, Peter. (1990). *The California Critical Thinking Skills Test: College Level Experimental Validation and Content Validity*.
10. Watson, G., & Glaser, E. M. (2002). *Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal Manual (Form S and Form A)*. Pearson Assessments.